

Elżbieta Nowosad

Z dziejów relacji między wiarą i nauką w XVII wieku : "Prae-Adamitae" Izaaka de La Peyrère

Collectanea Theologica 59/4, 89-100

1989

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ELZBIETA NOWOSAD, WARSZAWA

Z DZIEJÓW RELACJI MIĘDZY WIARĄ I NAUKĄ
W XVII WIEKU

„Prae-Adamitae” Izaaka de La Peyrère

W roku 1655 ukazało się dzieło Izaaka de La Peyrère *Prae-Adamitae, sive exercitatio super versibus duodecimo, decimotertio et decimoquarto capituli quinti Epistolae D. Pauli ad Romanos*.¹ Dzieło to, napisane około roku 1641, a wydane anonimowo nieco później, było przyczyną burzy i zamieszania w *République des Lettres*. Krytykowali je najwięksi uczeni tamtych czasów, m.in. Grotius, bliźni Louis Capelle i Richard Simon, a także mniej znani erudyci, m.in. Matthew Hale i Loius Ellias Du Pin². Szokujące były dla nich następujące tezy La Peyrère'a: Adam nie był pierwszym człowiekiem, bo przed nim istnieli ludzie, był natomiast pierwszym Żydem; potop miał miejsce tylko w Palestynie, a nie na całej ziemi; Biblia odnosi się tylko i wyłącznie do dziejów Żydów, nie zaś dziejów całej ludzkości; Mojżesz nie był autorem Pięcioksięgu; świat jest znacznie starszy niż wynikałoby z Biblii — został stworzony *ab aeterno*³.

Nie wszystkie tezy przedstawione w *Prae-Adamitae* były nowe. Idea stworzenia świata *ab aeterno* znana była już w średniowieczu, wysunął ją na przykład Siger z Brabantu. Istnienie ludzi przed Adamem zakładał z kolei La Mothe Le Vayer (*De la vertu des payens*, 1642).⁴ Mojżeszowe autorstwo Pięcioksięgu negował przed La Peyrère'em m.in. Andreas Massius w wieku XVI, a także kolega autora *Prae-Adamitae*, Thomas Hobbes w *Lewiatanie* (1651) wydanym wcześniej niż *Prae-Adamitae*. Połączenie owych tez i dodanie do nich innych, nie mniej wówczas szokujących, było jednak rzeczą unikalną.

¹ Isaas de La Peyrère, *Prae-Adamitae, sive exercitatio super versibus duodecimo, decimotertio et decimoquarto capituli quinti Epistolae D. Pauli ad Romanos*, 1655.

² R. H. Popkin, *The History of Scepticism from Erasmus to Spinoza*, Berkeley — Los Angeles — London 1979, s. 220—221; R. Pintard, *Le libertinage érudit dans la première moitié du XVII siècle*, t. I, Paris 1943, s. 360—361.

³ Te opinie La Peyrère'a są dobrze znane, m. in. R. H. Popkin, *op. cit.*, s. 216—217.

⁴ Por. G. Gliozzi, *Adamo e il Nuovo mondo. La nascita dell'antropologia come ideologia coloniale: dalle genealogie bibliche alle teorie razziali, 1500—1700*, Firenze 1977, s. 534—536.

Większość uczonych czasów La Peyrère'a twierdziła bowiem, że świat został stworzony przez Boga około roku 4004 przed Chrystusem (jak wynika z względnej chronologii Biblii), Adam był pierwszym stworzonym przez Boga człowiekiem, potop dotyczył całej ludzkości, Biblia stanowi zapis dziejów całej ludzkości, a Mojżesz był autorem całego Pięcioksięgu. Negacja i refutacja powyższych twierdzeń, z drugiej strony zaś ich obrona, stała się przedmiotem powszechnych sporów między uczonymi właśnie w drugiej połowie wieku XVII.

Kim był Izaak de La Peyrère (1594—1676)?⁵ Był kalwinem, który spędził młodość na dworze Kondeusza, z którym był związany także później. Z jego to pomocą wyjechał do Danii (1644), gdzie spędził kilka lat jako pomocnik ambasadora francuskiego w tym kraju. Odwiedził też Hiszpanię i Holandię. Znał m.in. luminarzy *République des Lettres*, Martina Mersenne, Grotiusa, Gassendiego, Patina, La Mothe Le Vayera, wspomnianego już Hobbesa. Jego pierwszym wydanym tekstem była książka *Du rappel des Juifs* (Paris 1643), w której krytykował już Biblię. Kolejną książką La Peyrère'a była *Relation du Groenland* (Paris 1647). Przełomem w życiu uczonego było jednak wydanie książki *Prae-Adamitae*, książki potępionej przez Stany Holandii, Kościół protestancki, prawie wszystkie autorytety, książki, z powodu której znalazł się na kilka miesięcy w więzieniu (1656). Dzięki Kondeuszowi wyszedł z więzienia, był jednak zmuszony do wyrzeczenia się książki i swego wyznania. Przeszedł wówczas na katolicyzm, przez jakiś czas przebywał w Rzymie, gdzie był przyjmowany przez Aleksandra VII. W roku 1657 przed kardynałami Barberinim i Albizzim, w obecności papieża, odwołał tezy z *Prae-Adamitae*. W roku 1659 został bibliotekarzem Kondeusza, a nieco później wydał *Relation de l'Islande* (Paris 1663). Wiadomo, że przed śmiercią przyjął sakramenty, ale opinia publiczna miała wątpliwości co do szczerości jego wiary.

Kim był więc Izaak de La Peyrère? Heretykiem, libertynem, sceptykiem? Sprawa nie jest oczywista w świetle istniejącej literatury. Zdaniem René Pintarda bowiem jego tezy były raczej heretyckie niż libertyńskie⁶. Zdaniem zaś R. H. Popkina reprezentował on sceptycyzm religijny, którego konsekwencją była m.in. postawa Spinozy (Spinoza znał tekst *Prae-Adamitae*): przyjęcie założenia, że „Bóg nie istnieje inaczej jak tylko w filozofii” (*God exists but only philosophically*).⁷ Tak miał się kiedyś wyrazić Spinoza podczas jednej z teologicznych dysput, które odbywały się w latach 1658—1659.

⁵ Biografia La Peyrère'a: *Biographie universelle, ancienne et moderne*, t. 33, Paris 1823, s. 547—549; por. R. H. Popkin, *op. cit.*, s. 245; R. Pintard, *op. cit.*, s. 360.

⁶ R. Pintard, *op. cit.*, s. 361.

⁷ R. H. Popkin, *op. cit.*, s. 214—215, 227—228 (cytat s. 228).

Sądzić można, że obaj uczeni mają po trosze rację. Postaramy się okazać, że poglądy La Peyrèrè'a nie były ortodoksyjne w jego czasach i rzeczywiście były sceptyczne wobec obowiązującej w jego czasach wykładni Pisma Świętego. Nie były one jednak heretyckie i sceptyczne wobec zasad wiary, takich jak Bóstwo Chrystusa, Zbawiciela i Odkupiciela, preegzystencja Słowa, co już przed La Peyrèrè'em było kwestionowane przez antytrynitarzy. La Peyrèrè nie przekroczył tej linii, zaś jego wiara była żywą wiarą w Boga chrześcijan, a nie filozofów.

Przed La Peyrèrè'em, a także i po ukazaniu się książki *Prae-Adamitae*, niemal powszechnie wierzone, że Adam był pierwszym człowiekiem, w którego na dodatek Bóg wpoił wiedzę filozoficzną, teologiczną i przyrodniczą. Takie twierdzenia można znaleźć m. in. u Pierre'a Gassendiego w *Logice* (wydanej pośmiertnie w 1658), a także u erudyków XVII wieku: Edwarda Simpsona (*Chronicon historiam catholicam complectens*, 1646) i Atanazego Kirchera (*Oedipus Aegyptiacus*, 1652—1654).

Dzieło La Peyrèrè'a było najważniejszym tekstem XVII-wiecznym, w którym negowano monogenetyczną tezę o pochodzeniu ludzkości, a proponowano tezę poligenetyczną. Była to (obok tezy o stworzeniu *ab aeterno*) najbardziej krytykowana teza La Peyrèrè'a, która wedle czytelników dzieła *Prae-Adamitae* podważała wiarę chrześcijańską. Jest rzeczą niezwykle ważną, że tezę o istnieniu przed Adamem ludzi La Peyrèrè wywodził z Biblii.

W Liście Świętego Pawła do Rzymian (5, 13) czytamy bowiem, że „[...] aż do Prawa grzech był na świecie, [...]”, a zdaniem La Peyrèrè'a Apostoł mówił o grzechu przed prawem nie miał na myśli Prawa Mojżesza, lecz prawo dane Adamowi, ono bowiem było pierwszym prawem Żydów.⁸ Jego przekroczenie spowodowało wypędzenie Adama z raju, z Adama i wszystkich ludzi uczyniło wrogów Boga. Przyniosło też śmierć na świat — śmierć Adama i jego potomków.

Odpowiednikiem pierwszego Prawa Żydów — prawa danego Adamowi — w przypadku wszystkich innych ludów było prawo natury, inaczej prawo rozumu, z którego powstały później prawa ludów, m. in. prawa Likurga, decemwirów, etc.⁹

Jakie były przepisy prawa danego Adamowi na długo przed Mojżeszem i przestrzeganego m. in. przez Adama, Enosa, syna Seta i Abrahama? La Peyrèrè powiada, że prawo dane Adamowi obejmowało następujące przykazania: świętowanie sabbatu, powstrzymanie się od rzeczy nieczystych, a zwłaszcza od krwi zwierząt, a nadto obejmowało różne przepisy dotyczące okazywania czci Bogu.¹⁰

⁸ I. de La Peyrèrè, *Prae-Adamitae*, Cap. II, s. 9—10.

⁹ *Op. cit.*, Cap. II, s. 10.

¹⁰ *Op. cit.*, Cap. II, s. 11.

Brakuje tutaj, w zestawie przepisów prawa danego Adamowi, takich przykazań jak okazywanie przez dzieci szacunku rodzicom, zakaz kradzieży i cudzołożenia oraz przepisu dotyczącego karania za dokonanie zabójstwa. Zdaniem La Peyrère'a bowiem powyższe przepisy są przepisami prawa ludzkiego, prawa natury, dotyczą wszystkich ludzi: zarówno Żydów, jak i innych ludów, a więc nie musiały być powtarzane w prawie danym Adamowi.¹¹

La Peyrère krytykował i odrzucał opinię współczesnych mu teologów, wedle których wszystkie te przykazania i przepisy zostały dane przez Boga Mojżeszowi (lub Noemu), i odrzucał pogląd, wedle którego źródłem jakiegokolwiek prawa ludów było prawo Noego czy też Mojżesza. Wręcz przeciwnie, zdaje się mówić La Peyrère, to prawo natury, prawo rozumu, było przed prawem danym Adamowi i Mojżeszowi.

Uczony twierdził zatem, że istniały niegdyś dwa prawa: prawo natury obowiązujące ludy i prawo dane Adamowi, którego musieli przestrzegać Żydzi, skoro zaś przed Adamem był grzech na świecie, to musieli też istnieć grzesznicy. Ludziom, którzy żyli przed Adamem, czyli wszystkim poza Żydami, grzechów się jednak nie poczytuje: „[...] trzeba było przyjąć, że grzech był na świecie przed Adamem i aż do Adama: grzech przed Adamem nie był jednak grzechem poczytywanym. Trzeba było więc przyjąć, że przed Adamem byli inni ludzie, którzy wprowadzili grzeszyli, lecz nie grzeszyli w taki sposób, by można by było poczytać im to za grzech, ponieważ grzechy sprzed prawa nie były poczytywane”.¹²

Ta teza uczonego miała wpływ na jego interpretację grzechu pierwotnego: tak więc wszyscy ludzie (w tym również dzieci) grzeszą na podobieństwo Adama (jest to podobieństwo duchowe), a nie są obarczeni grzechem dlatego, że Adam zgrzeszył. Grzech Adama nie dotyczy naturalnie tych ludzi, którzy żyli przed Adamem.¹³

Założenie, wedle którego przed Adamem istnieli ludzie, postawiło też La Peyrère'a przed innym, ważnym problemem teologicznym, a mianowicie śmiertelnością ludzi jako skutkiem grzechu Adama. Przyjął on, że śmierć Adama była śmiercią naturalną, Adam miał bowiem 930 lat, lecz przyjął równocześnie, że była ona spowodowana przekroczeniem prawa danego mu przez Boga. Wszyscy ludzie umierają ze starości, bo są śmiertelni, lecz umierają również na mistyczne podobieństwo Adama, a więc dlatego, że przekraczają prawo. Naturalnie ci ludzie, którzy żyli przed Adamem, umierali z przyczyn naturalnych.¹⁴

¹¹ *Op. cit.*, Cap. II, s. 11—12.

¹² *Op. cit.*, Cap. VIII, s. 26.

¹³ *Op. cit.*, Cap. VII, s. 23; Cap. XVI, s. 45.

¹⁴ *Op. cit.*, Lib. I, Cap. III, s. 13—14.

Uczony był przekonany, że jego koncepcja, wedle której przed Adamem istnieli ludzie, nie naruszała zasad religii chrześcijańskiej, bo wedle tych zasad Adam jest typem Chrystusa: ludzie grzeszą na podobieństwo Adama, a zbawieni są przez Chrystusa. „W obu przypadkach, zarówno wtedy, gdy wierzymy, że Adam został stworzony sam i jako pierwszy, a także wtedy, gdy uważamy, że przed Adamem zostali zrodzeni inni ludzie, religia chrześcijańska utrzyma zawsze swoje miejsce i swoje wszystkie tajemnice, albowiem główna rzecz i podstawa naszego odkupienia, czyli religii chrześcijańskiej, polega na tym, żebyśmy wierzyli, że wszyscy ludzie zostali potępieni w Adamie, a za niewinnych uznani w Chrystusie.”¹⁵

Stanowisko La Peyrère'a w kwestii interpretacji osoby Adama jest diametralnie rozbieżne w stosunku do tego, co powszechnie na ten temat sądzono około połowy wieku XVII, a przyjmowano, o czym była mowa, że Adam był pierwszym stworzonym przez Boga człowiekiem. La Peyrère temu przeczy i ośmiela się jeszcze twierdzić, że nie narusza to zasad religii chrześcijańskiej. I ten właśnie pogląd uczonego, wedle którego Biblia przekazuje zasady wiary, nie zaś historię całej ludzkości, zbieżny jest z analogicznym poglądem Hobbesa, a także Spinozy w *Traktacie teologiczno-politycznym* (1670). Spinoza twierdził jednak, inaczej niż La Peyrère, że filozofowi do poznania Boga wiara w Objawienie nie jest konieczna.

Tezę La Peyrère'a o istnieniu preadamitów w opinii La Peyrère'a potwierdzały świadectwa starożytnych: Chaldejczyków, Egipcjan, Scytów, Chińczyków, a także istnienie odkrytych przez Kolumba Indian, oraz nieznanymi dotąd ludów południa i ludów północy¹⁶. Świadectwa starożytnych potwierdzały tę tezę dlatego, że istnienie preadamitów zgadza się z chronologią Chaldejczyków, którzy od tysięcy lat obserwowali ciała niebieskie, z chronologią Egipcjan i Chińczyków, zapisujących swe dzieje od dziesiątków tysięcy lat, a w ten sposób przeczących chronologii biblijnej, wedle której wiek świata sięgał około 4 tysięcy lat.¹⁷ La Peyrère odważył się tutaj uczynić coś, co dla uczonych w wieku XVII było nie do pomyslenia, a mianowicie zanegował chronologię biblijną jako chronologię odnoszącą się do wieku świata i uznał, że w kwestii wieku świata bardziej niż Biblia wiarygodne są relacje autorów antycznych.

Dla La Peyrère'a nie podlega wątpliwości, że przed Adamem istnieli ludzie. Skąd jednak owi ludzie się wzięli i jak pogodzić ich istnienie z literą Biblii, wedle której Adam był pierwszym czło-

¹⁵ *Op. cit.*, Cap. VII, s. 28.

¹⁶ *Op. cit.*, Cap. VIII, s. 29—30.

¹⁷ *Op. cit.*, Cap. II, s. 69—70.

wiekami i przodkiem całej ludzkości? Otóż zdaniem La Peyrère'a ludzie ci, podobnie jak świat i jak Adam, zostali stworzeni przez Boga, a dokładniej przez Słowo Boga: „Warto zauważyć, że ludzie pierwszego stworzenia (którymi wedle mojej hipotezy są poganie) zostali stworzeni przez Słowo, tak jak cały świat”¹⁸.

Preadamici zostali stworzeni przez Boga jednocześnie na całej ziemi, a zwano ich dziećmi ludzi, bo nie wywodzili się od jednego przodka, lecz od wielu: „Poganie, którzy wedle mojej hipotezy są aborygenami, stworzonymi na początku we wszystkich ziemiach, prawie wszędzie byli nazywani dziećmi ludzi, a to dlatego, że swoje pochodzenie i początki wywodzili nie od jednego człowieka, lecz od niezliczonych ludzi pierwszego stworzenia”¹⁹.

Tak więc w opinii La Peyrère'a niemal powszechnie przyjmowane przez ówczesnych uczonych twierdzenie, wedle którego przodkiem wszystkich ludzi był Adam, nie jest prawdziwe. Adam był bowiem tylko przodkiem Żydów, Żydzi zaś nazywają się braćmi dlatego, że wszyscy pochodzą od jednego ojca, Adama. Żydzi nazywają siebie też dziećmi Boga, bo „Bóg stworzył Żydów w Adamie, ujął ich jakby w Abrahamie i poprowadził do Kanaanu”²⁰.

Uczony sądził również, że odnosząca się do stworzenia człowieka relacja Księgi Genesis nie jest spójna, w pierwszym jej rozdziale mówi się bowiem o stworzeniu człowieka z tej materii, z której została uformowana ziemia (*prima materia*), zaś w drugim rozdziale mówi się o stworzeniu człowieka z gliny (*de limo terrae*)²¹. Być może należy uważać La Peyrère'a za jednego z pierwszych uczonych, którzy spostrzegli, że w Księdze Rodzaju są dwie relacje o stworzeniu człowieka, dziś nazywane relacją jahwistyczną i kapłańską.

W opinii uczonego Stary Testament odnosił się tylko i wyłącznie do dziejów Żydów; dzieje innych ludów nie były przedmiotem zainteresowania autorów Starego Testamentu, toteż odnoszące się do nich fragmenty Biblii są niedokładne, nieprecyzyjne czy nawet mylące. Tak ma się również rzecz z relacją Księgi Genesis o czasach najdawniejszych, czasach „na samym początku”, o których mówi się niedokładnie — skraca się relację o nich. Tak ma się rzecz również z preadamitami, o których Księga Genesis w ogóle nie mówi, nie można zatem powiedzieć, że dopuszczenie ich istnienia jest sprzeczne ze świadectwem Księgi Genesis: „Wiadomo bowiem, że ani w Genesis nie pisano o wszystkim, ani też nie należało zaprzeczać wszystkiemu, co Genesis opuściła; zadaniem jej było

¹⁸ *Op. cit.*, Lib. II, Cap. X, s. 102.

¹⁹ *Op. cit.*, cytat: Lib. II, Cap. XI, s. 113—114; por. Lib. II, Cap. XI, s. 115; Cap. I, s. 49.

²⁰ *Op. cit.*, Lib. II, Cap. XI, s. 111; Lib. II, cap. X, s. 101.

²¹ *Op. cit.*, Lib. III, Cap. II, s. 123.

oczywiście pisanie nie o dziejach pierwszych ludzi, lecz tylko o pierwszych Żydach”²²

Księga Genesis zachowywała zdaniem La Peyrère’a ważność absolutną — była obowiązująca dla wszystkich ludzi jako fundamentalny w kwestiach wiary przekaz, wszyscy ludzie grzeszą bowiem na podobieństwo Adama i wszyscy zostali ułaskawieni w Chrystusie.²³

Mimo, że wywodzące się od preadamitów ludy starożytne nie znały Boga prawdziwego, nie otrzymały bowiem od Niego prawa, czciły wielu bogów: duchy, elementy, ciała niebieskie i królów, to jednak były one błogosławione w wybranych przez Boga Żydach i w sposób mistyczny zostały włączone do rodziny Żydów w osobie Abrahama (La Peyrère opiera się tutaj na Rdz 17, 1—8): „Poganie zostali przyjęci do rodziny Żydów poprzez ową mistyczną adopcję wtedy, gdy stali się synami Abrahama. Synami Abrahama stali się zaś wtedy, gdy zostało zmienione imię Abrahama, gdy z Abrama stał się on Abrahamem, wtedy więc, gdy Abraham został ojcem pogan”²⁴

Tak więc zdaniem La Peyrère’a wszyscy ludzie są w sensie mistycznym dziećmi Adama, Abrahama i Chrystusa, są bowiem Adamem, Abrahamem i Chrystusem poprzez podobieństwo i uczestnictwo w ich naturze, a w osobach Adama, Abrahama i Chrystusa w sposób symboliczny ujęto cały rodzaj ludzki: „W Adamie ze względu na grzech, w Abrahamie ze względu na wiarę, w Chrystusie ze względu na Zbawienie”²⁵

Teza o istnieniu preadamitów, jak już wspomniano, miała jeszcze inne poważne implikacje, a mianowicie wiązała się z negacją biblijnego wieku świata, czyli stworzenia świata około 4 tysięcy lat przed Chrystusem. Zdaniem uczonego zarówno stworzenie świata, jak i preadamitów było stworzeniem *ab aeterno*. Koncepcja La Peyrère’a została wywiedziona z Biblii (listów Św. Pawła) z pism hermetycznych. W Liście do Kolosan (1, 15—20) zostało powiedziane o Chrystusie, że jest On „[...] Pierworodnym wobec każdego stworzenia, bo w Nim zostało wszystko stworzone: i to, co w niebiosach, i to, co na ziemi [...]”. W drugim Liście do Tymoteusza (1, 9) czytamy, że łaska została dana ludziom w Chrystusie Jezusie przed wiecznymi czasami. List do Efezjan (1, 4) zawiera wzmiankę o tym, że Bóg-Ojciec wybrał ludzi, aby byli święci i nieskałani przed Jego obliczem, w Chrystusie przed założeniem świata. La Peyrère opierając się na Biblii sądził, że świat i człowiek zostali stworzeni przez Boga-Ojca w Logosie-Chrystusie. Kie-

²² *Op. cit.*, Lib. IV, Cap. I, s. 196—197.

²³ *Op. cit.*, Lib. V, Cap. I, s. 253.

²⁴ *Op. cit.*, cytat: Lib. II, Cap. V, s. 77; por. Lib. I, Cap. VII, s. 29—31; Lib. III, Cap. VII, s. 158.

²⁵ *Op. cit.*, Lib. V, Cap. III, s. 268—269.

dy miało miejsce to stworzenie? W wiecznym *Aevum*, czyli na samym początku, bo nie było czasu, gdy nie istniało Słowo (La Peyrère nie przeczy dogmatowi o preegzystencji Logosu). „Zastanawiając się poważnie nad tym wszystkim i rozważając wnikliwie wszystko to, co wyżej obszernie przytoczyłem, odnośnie do pradawnych czasów, zarówno z historii świeckiej, jak i z historii świętej, jak i to, co zostanie przeze mnie niżej powiedziane o owym wiecznym *Aevum*, w którym świat został stworzony, jak twierdzą Prorocy i Apostołowie, nie zawahałem się przed wyprowadzeniem stworzenia pierwszych ludzi od początków wszechrzeczy, bardzo długo przed czasami Adama”²⁶

Nie należy jednak sądzić, jak sugeruje R. H. Popkin, że La Peyrère negował stworzenie świata przez Boga i przyjmował wieczność świata.²⁷ Uczony zgadzał się z Biblią co do stworzenia: „Zostało napisane, i to wyznaję, że Bóg stworzył na początku niebo i ziemię. Śmiem jednak twierdzić, że my nie znamy owego początku”²⁸. Co oznacza to zdanie? La Peyrère chciał zapewne powiedzieć, że nikt nie jest w stanie ustalić daty stworzenia. Uczony powołuje się tutaj na zdanie z Eklezjastesa (1, 11), wedle którego nie ma pamięci o przeszłości, a także twierdzi, że ludzie nie znają na przykład liczby stworzonych przez Boga gwiazd, bo zna ją tylko Bóg²⁹.

Bóg wie wszystko, a wszystko istniało w Bogu jako archetyp. Sądzić można, że w poglądach La Peyrère'a odnajdujemy ślady koncepcji hermetycznych, zawartych zwłaszcza w *Asklepiosie* i *Pimandrze*, dwu spośród osiemnastu dialogów hermetycznych, powstałych w Egipcie między drugim a trzecim wiekiem naszej ery, a stanowiących mieszaninę platonizmu, arystotelizmu, a także judaizmu.³⁰ Fragmenty tych pism znane były już Ojcom Kościoła, m. in. Laktancjuszowi, św. Augustynowi, Euzebiuszowi z Cezarei i Klemensowi Aleksandryjskiemu, którzy sądzili, że zostały napisane w bardzo dawnych czasach przez Egipcjanina Hermesa, Merkurego, czyli Thota, i że są zbieżne co do istnienia Boga, Słowa, stworzenia i człowieka z nauką chrześcijan. Inaczej mówiąc, pisma te potwierdzały wyjątkowość i uniwersalność Objawienia. Poglądy Ojców podzielało wielu uczonych XV wieku aż do pierwszej połowy wieku XVII. La Peyrère nie traktował pism hermetycznych

²⁶ *Op. cit.*, Lib. IV, Cap. I, s. 196.

²⁷ R. H. Popkin, *op. cit.*, s. 216.

²⁸ I. de La Peyrère, *Prae-Adamitae*, Lib. IV, Cap. X, s. 235.

²⁹ *Op. cit.*, Lib. III, Cap. V, s. 148; Lib. IV, Cap. X, s. 235—236.

³⁰ O. *Corpus Hermeticum* por. A. J. Festugière, *La révélation d'Hermès Trismégiste*, t. 1, Paris 1944; wstęp A. D. Nocka do *Corpus hermeticum*, t. 1—2; A. J. Festugière, *Les Belles Lettres*, Paris 1945; o hermetyzmie XV—XVII-wiecznym por. m. in. F. A. Yates, *Giordano Bruno and the Hermetic Tradition*, London 1964; D. P. Walker, *The Ancient Theology. Studies in Christian Platonism from the Fifteenth to the Eighteenth Century*, London 1972.

w ten sposób; nie były one dla niego argumentem na rzecz znajomości przez pogan pewnych zasad religii prawdziwej, lecz były inspiracją filozoficzną. Na pytanie bowiem, jaki świat i jaki człowiek zostali stworzeni w wiecznym *Aevum*, La Peyrère odpowiada odwołując się do *Asklepiosia* i *Pimandra* i twierdzi, że archetypiczny świat i archetypiczny człowiek. Istotne jest to zwłaszcza w przypadku świata, który jako archetyp jest wieczny, bo zawsze był w Bogu, a zarazem jest stworzony i wieczny wiecznością swego archetypu: „Spostrzega się tam dwa rodzaje początku, czyli pochodzenia. Pierwszy, przed wiekami, zanim została stworzona ziemia. Drugi, od wieków, od początków ziemi, czyli od stworzenia świata. Od różnia się pierwszy od drugiego: mówi się bowiem, że w pierwszym Bóg posiadał po prostu mądrość, w drugim zaś ją uporządkował czy też dał jej początek, aby uzyskać panowanie nad wszystkim, co stworzone. Oba początki są zatem wieczne, lecz pierwszy jest dawniejszy od drugiego. Pierwszy początek jest wieczny w sobie: wieczny przed wiecznym. Drugi początek jest wieczny od wieczności: wieczny ze względu na nas, o tyle, o ile nasz intelekt może pojąć jego liczby. [...] Wieczność tego świata nie jest zatem wiecznością Bożą, lecz podobieństwem, czyli naśladownictwem Bożej wieczności, zgodnie z twierdzeniem Merkurego w *Asklepiosie*. Wieczny Bóg, powiada on, miał w sobie nie narodzony świat. Ponieważ zaś świat jest wizerunkiem Boga, to również jest naśladowcą wieczności”³¹ Zdaniem La Peyrère’a zatem wszystko, również i świat, istniało w Bogu jako archetyp, a świat i człowiek zostali stworzeni.

Kolejnym, wielkim dokonaniem La Peyrère’a była krytyka Mojżeszowego autorstwa Pięcioksięgu, krytyka opublikowana w kilka lat po ukazaniu się *Lewitana* Hobbesa i na niemal dwadzieścia lat przed ukazaniem się *Traktatu teologiczno-politycznego* Spinozy i dzieł ojca Richarda Simona. La Peyrère twierdził bowiem, że Mojżesz nie był pierwszym autorem ksiąg w dziejach ludzkości, gdyż już jego poprzednicy, Żydzi, spisywali w kodeksach historię swojego kraju i świata w jego początkach, zaś Mojżesz uczył się z tych ksiąg i z nich korzystał redagując Pięcioksiąg³²

Opinia La Peyrère’a w tej sprawie jest niezwykle ważna, uważał on bowiem, że poglądy współczesnych mu uczonych dotyczące np. potopu, który ich zdaniem był wydarzeniem dotyczącym całej ziemi, a zdaniem La Peyrère’a tylko Palestyny (potop Deukaliona był bowiem innym, lokalnym potopem), czy też podziału władzy nad światem między synów Noego (które to wydarzenie wedle La Peyrère’a odnosiło się wyłącznie do podziału Ziemi Świętej, ziemi Żydów), a także wyrafinowanej teologicznej i filozoficznej wiedzy Adama, wynikały z przyjmowanego przez nich założenia,

³¹ I. de La Peyrère, *Prae-Adamitae*, Lib. IV, Cap. XI, s. 236—237.

³² *Op. cit.*, Lib. IV, Cap. I, s. 185, 194—195.

wedle którego Mojżesz był pierwszym w dziejach ludzkości autorem, a Pięcioksiąg pierwszym, najbardziej wiarygodnym dla początków dziejów, tekstem.³³ La Peyrère odrzucał ich poglądy: „Wszyscy, którzy trzymają się dokładnie i niewolniczo ksiąg Mojżesza, mają zwyczaj odnosić wynalazki nauk, rodzajów wiedzy i wszelkich rzeczy albo do Adama, albo do jego potomków, z tego tylko powodu, że czyta się u Mojżesza, że przed Adamem nie było żadnego człowieka. Utrzymują oni to na podstawie tego samego argumentu, na podstawie którego sądzą, że w świętych księgach, Mojżesza, zawarte są najstarsze ze wszystkich świadectwa zarówno dziejów przyrody, jak i ludzkości”.³⁴

Zdaniem La Peyrère'a tymczasem przypisywane Mojżeszowi księgi wcale nie są najstarszymi księgami ludzkości i z tego to powodu to, co się w nich opowiada o „czasach początków” nie jest wiarygodne, a czasem wręcz mylące. Podobnie jak Adam nie był pierwszym człowiekiem, tak też nie był pierwszym filozofem, teologiem etc., bo początki nauk i sztuk sięgają czasów poprzedzających stworzenie Adama. Takie nauki jak astronomia, astrologia, arytmetyka i geometria były znane Egipcjanom i Chaldejczykom na długo przed Adamem, na dodatek zaś doskonalenie tych nauk wymagało wielu wieków, aż osiągnęły one, mniej więcej w czasach Mojżesza, odpowiedni stopień rozwoju.³⁵

Powróćmy jeszcze do pytania, kim był La Peyrère: heretykiem, libertynem czy sceptykiem? Współcześni uczonego zdawali się uważać go za heretyka i libertyna, o czym świadczyłoby zwłaszcza odwołanie przez La Peyrère'a w Rzymie³⁶ też zawartych w *Prae-Adamitae*, przede wszystkim tezy o istnieniu świata od niepamiętnych czasów (tezy o wieczności świata), a także swojej koncepcji grzechu i potopu oraz negacji Mojżeszowego autorstwa całego Pięcioksięgu. La Peyrère nie był jednak oskarżony o negację treści dla wiary bardzo istotnych, takich jak na przykład Bóstwo Chrystusa czy dogmat Trójcy Świętej. Sprawom tym uczonej nie poświęcał wiele uwagi w dotyczących innych problemów z *Prae-Adamitae*, lecz to, co pisał o Bogu-Ojcu i Chrystusie, nie było niezgodne z dogmatami. Nie był też sceptykiem religijnym, o ile sceptycyzm ten miał prowadzić do wiary w Boga filozofów, jak sądzi R. H. Popkin, bowiem — jak widzieliśmy — wiara La Peyrère'a była żywą wiarą w Chrystusa-Zbawiciela. Był jednak sceptykiem wobec tych zasad religii, które w jego czasach uważano za istotne, np. kwestii wieku świata, istnienia przed Adamem ludzi, Mojżeszowego autorstwa Pięcioksięgu, a o których sądy w miarę rozwoju nauk stały się bardziej zróżnicowane. Sądzić można, że określanie poglądów

³³ *Op. cit.*, Lib. IV, Cap. IX, s. 227, 231.

³⁴ *Op. cit.*, Lib. IV, Cap. I, s. 183.

³⁵ *Op. cit.*, Lib. III, Cap. VIII, s. 160—164.

La Peyrère'a mianem sceptycyzmu religijnego jest wobec tego nieco mylące, choć niewątpliwie były one sceptyczne wobec treści uważanych za istotne dla religii w wieku XVII.

La Peyrère nie był jedynym uczonym wieku XVII, który twierdził, że pewne treści uważane za sprawy wiary należą do sfery nauki i przez naukę powinny być badane. Tak myślał również wspomniany już Thomas Hobbes, tak myślał w kilkadziesiąt lat po ukazaniu się książki *Prae-Adamitae* Pierre Bayle, m. in. w *Rozmyślaniach o komecie* (1682), w których dowodził, że dość powszechne jeszcze wówczas przekonanie o istnieniu związku między pojawianiem się komet a działaniem Opatrzności Bożej i o zwiastowaniu nieszczęść przez komety, jest absurdalne, a także Antonius van Dale (*De oraculis veterum Ethnorum*, 1683) i Bernard de Fontenelle (*Histoire des oracles*, 1686), wedle których charakterystyczne dla religii pogańskich wróżby, przepowiednie etc., nie pochodziły od demonów, lecz były fabrykowane przez kapłanów, zaś religie pogańskie nie były zniekształceniem religii prawdziwej.

FROM THE HISTORY OF FAITH—SCIENCE RELATION IN THE 17TH CENTURY

The Case of the „Prae-Adamitae” by Isaac de La Peyrère

Isaac de La Peyrère (1594—1676), one of the most controversial scholars of the 17th century, was at first a Calvinist. Condemned by this Church changed his confession and became a Catholic. In 1657 in Rome he abjured theses of the *Prae-Adamitae* (1655), his *opus magnum*.

Who in fact was La Peyrère? A heretic, a libertin, a religious sceptic or a scholar with powerful faith whose ideas did not fit completely to average 17th century opinions about the exegesis of the Bible? The answer is not absolutely clear: some of contemporary scholars consider him to be a heretic rather (R. Pintard), some think he was nearly a religious sceptic (R. H. Popkin). The author of this article tries to prove that La Peyrère was a scholar whose ideas on the exegesis of the Bible were not orthodox in his time (now some of them are accepted by the Churches), but his faith in God and in Christ was conformable to Christianity.

The main theses of the *Prae-Adamitae* are as follows: Adam was not the first man, but the first Jew, because before him there had been other people; the flood was a local event in Palestine, not in all the world, the Bible concerns above all the history of Jews, not the history of mankind; Moses was not the author of the Pentateuch; the world is much elder than the Bible implies — it had been created *ab aeterno*. Almost all these theses were criticised and rejected in the 17th century by such great scholars as (among others) Grotius, Louis Capelle and Richard Simon. Some ideas appearing in the *Prae-Adamitae*, e. g. the notion of creation of the world *ab aeterno*, the existence of people before Adam and the negation of Moses' authorship of the Pentateuch were known before and coevally with La Peyrère to (among others) La Mothe Le Vayer and Thomas Hobbes. However, the combination and development of such ideas by La Peyrère was unique, because the larger part of scholars and philosophers in La Peyrère's time believed that God had created the world about 4004 B. C., Adam was the first man created by God, the Bible reports the history of all mankind and Moses was the author of the Pentateuch.

La Peyrère maintained that the Law of Moses was not the first law in the history of mankind — before it there was a law of nature (the law of gentiles) and the law granted to Adam by God — the first law, of Jews. He stated that there was a sin and there were sinners before Adam but sins from before the law of Adam were not considered to be sins. According to La Peyrère all the people commit sins in Adam's likeness, but are not blamed for sins because Adam had committed a sin. At the same time Adam was a type (figure) of Christ — people commit sins in Adam's likeness and are to be saved by Christ. It is — in La Peyrère's opinion — the fundamental principle of Christianity: all the people were condemned in Adam and considered to be innocent in Christ. La Peyrère maintained also that the world and the first people were created by Logos.

La Peyrère's attitude towards the Bible and religion, not commonly accepted in his time in the late 17th century was continued and became more thorough in the works of such scholars and philosophers like (among others) Pierre Bayle, Antonius Van Dale and Bernard de Fontenelle.